

MODERN

APPROACHES TO ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

**COLLECTIVE
MONOGRAPH
2023**

Modern approaches to ensuring sustainable development

Edited by Valentyna Smachylo
and Oleksandr Nestorenko

The University of Technology in Katowice Press, 2023

Editorial board :

- Oksana Abramova – PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Ukraine)
- Olha Blaha – PhD in Pedagogy, Associate Professor; Ivano-Frankivsk Educational
and Scientific Law Institute of the National University «Odesa Law Academy» (Ukraine)
- Larysa Deynychenko – PhD in Psychology, Associate Professor,
Donbas State Pedagogical University (Ukraine)
- Zoia Dikhtiarenko – PhD, Associate Professor,
University of the State Fiscal Service of Ukraine (Ukraine)
- Inna Kulish – PhD, Associate Professor,
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University (Ukraine)
- Alla Nerubasska – Doctor of Philosophy Science, Associate Professor,
Interregional Academy of Personnel (Ukraine)
- Oleksandr Nestorenko – PhD, Academy of Silesia
- Tetyana Nestorenko – PhD, Associate Professor, Berdyansk State Pedagogical University (Ukraine)
- Aleksander Ostenda – Prof. AS, PhD, Academy of Silesia
- Iryna Ostopolets – PhD, Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University (Ukraine)
- Valentyna Smachylo – Doctor of Economic Sciences, Professor,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (Ukraine)
- Svitlana Sytnik – Doctor in Psychology, Professor, State Institution
«South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky»
- Iryna Yemchenko – Doctor of Sciences, Professor, Lviv Polytechnic National University (Ukraine)

Scientific reviewers :

- Liudmyla Bezuhla – Doctor of Sciences, Professor, Dnipro University of Technology (Ukraine)
- Nadiya Dubrovina – CSc., PhD, Associate Professor,
Bratislava University of Economics and Management (Slovakia)
- Mariia Kazanzhy – Doctor of Psychological Sciences, Professor, State Institution "South Ukrainian
National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky" (Ukraine)

The authors bear full responsible for the text, data, quotations, and illustrations.

Copyright by Academy of Silesia, Katowice, 2023

ISBN 978-83-965554-8-9

DOI: 10.54264/M020

Editorial compilation

The University of Technology in Katowice Press
43 Rolna str., 40-555 Katowice, Silesia Province, Poland
tel. (32) 202 50 34; fax: (32) 252 28 75
email: kontakt@wydawnictwo.wst.pl
www.wst.pl, www.wydawnictwo.wst.pl

2.13. Modern Ukrainian wartime song: social and humanitarian aspects	380
2.14. Conceptual approaches to the organization of speech therapy support for early age children with cerebral palsy in modern educational conditions in Ukraine	387
2.15. Neuropsychological foundations of emotional self-regulation in teenage years and adolescent age	400
2.16. Current aspects of psychological and pedagogical support of speech development of personality during preschool childhood	405
2.17. The use of blood group phenotypes (ABO) to determine and assess the potential motor abilities of a person	411
2.18. Peculiarities of the use of artistic words in the formation of emotional and evaluative vocabulary of older preschool children	417
2.19. Principles of city-planning development strategy of Odesa City and current problems of protection of the historical city	426
2.20. The use of fairy tales by Vasil Sukhomlynsky in the education of the moral personality of preschool students	431
2.21. Theoretical aspects of the problem of formation of communicative experience in children with special educational needs	437
2.22. Terminological sources in the internet and terminological competence	444
2.23. Socio-pedagogical aspects of ensuring sustainable development in education	454
2.24. Psychoanalysis and patriotic education in modern Ukrainian pedagogy	469
2.25. Art therapy as a condition for the formation of axiological competence: pedagogical aspect	478
2.26. Electronic training of life safety and the basics of labor protection for future teachers of labor education and technology using the computer system Collaborator	484
Part 3. Features of Ensuring Sustainable Development in Professional Education	495
3.1. Nanoqualified: what are the necessary competencies of specialists in the field of nanomaterial science?	495
3.2. Improving the training of professionals in the tourism industry on the basis of according to world experience in the use of innovative approaches to design learning outcomes	504
3.3. The concept tree in the classical and contemporary English short stories: stylistic and pragmatic aspects	515
3.4. Application of the principles of sustainable development in the system of school geographic education	520
3.5. Innovation marketing and sustainable development in sports	528
3.6. Remote and mixed training of future nanoengineers. How is that possible?	532
3.7. Transformation in pharmacy education: alignment of postgraduate pharmacy curricula with EU competency standards	539

2.24. PSYCHOANALYSIS AND PATRIOTIC EDUCATION IN MODERN UKRAINIAN PEDAGOGY

2.24. ПСИХОАНАЛІЗ І ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Війна, котру розв'язала путінська росія, спричинила в Україні величезні втрати: руйнування, каліцтва та смерті. Окрім того, сучасне українське суспільство зіткнулося з великою кількістю проблем психологічного характеру. Майже кожна людина отримала психотравму того чи іншого ступеня складності. Усе частіше йде мова про те, що у зв'язку з війною психотерапевтичної допомоги буде потребувати наше суспільство в цілому. Особливо це стосується дітей та підлітків, у яких вже посилюються нервові розлади та піднявся рівень психологічної напруги. І тут доволі важливою є роль педагога. Адже вчителі тривалий час спілкуються з учнями щоденно. І мають можливість певною мірою полегшити їхні тривоги й переживання. Перспективним у цьому аспекті бачиться патріотичне виховання, у межах якого є можливість трансформувати травматичний досвід дітей та сприяти їхній самоідентифікації як частини героїчної української спільноти.

Сучасний психоаналіз пояснює психологічну травму нищенням тих базових уявлень людини, котрі відповідають її розумінню себе та навколишнього світу. «Прикрі, неприємні враження, що є неочікуваними, болісними, надзвичайними та шокowymi, призводять до переривання поточних психічних процесів або стосунків, а також можуть спричинити неадекватну відповідь. Такі враження впливають не тільки на окрему людину, а й можуть колективно переживатися цілою групою людей»¹¹¹⁸. І тоді всі представники такої травмованої групи, а також їхні нащадки відчуватимуть наслідки. Тобто, «колективна травма – це психічна травма, отримана групою людей будь-якого розміру, аж до цілого суспільства, унаслідок якихось катастрофічних подій або злочинних дій політичних чи інших соціальних суб'єктів»¹¹¹⁹. На відміну від індивідуальної травми, колективна стосується і безпосередніх учасників непростих подій, і людей, що особисто їх не переживали. Таких травмованих дуже багато. Іноді – ціле суспільство. Наприклад, травма російсько-української війни зачепила всіх українців без винятку.

«Сам концепт колективної травми (інакше «історичної травми») є достатньо недавнім»¹¹²⁰. Американський вчений (соціолог) К. Еріксон вжив це поняття у сучасному розумінні 1976 року (праця «Everything in Its Path» / «Все на своєму шляху»). На початку ХХІ століття утвердився вже повноцінний науковий дискурс, найбільш суттєвими доробками якого в зарубіжній історіографії були монографії П. Штомпки, А. Ніла, К. Карут, Д. ЛаКапри, Д. Белла, А. Міка, Д. Александера, А. Ассман та інших.

В Україні ключові теоретичні аспекти, пов'язані з розумінням феномену колективної травми, були висвітлені у роботах В. Огієнка, П. Горностая, М. Семиліта, О. Суший, О. Кісь, О. Папаш.

В. Додонова¹¹²¹ описала дві позиції стосовно вивчення травми як колективного феномену: психологічні та соціологічно орієнтовані концепції.

Першу концепцію розкривають Р. Клюгер, П. Конертон, Л. Ленджер. Вони розглядають колективну травму як суму багатьох індивідуальних. Окремі особи переживають однакове лихо і їх дуже багато. У цьому випадку свідки і жертви вважаються носіями травми, а

¹¹¹⁸ Горностай, П. (2018). Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. Проблеми політичної психології, 21 (1), С. 57.

¹¹¹⁹ Там само.

¹¹²⁰ Усатенко, І. (2016) Історична травма: соціально-культурне явище чи новий метанаратив? Історичні і політологічні дослідження. Спеціальний випуск. Вінниця. С. 89.

¹¹²¹ Додонова, В. (2022) Історична травма як чинник формування національної ідентичності. Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди) зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 10-11 листопада 2022 р. С. 16-22.

суспільство загалом – ні. Колективна травма може стати спадком нових поколінь, стверджують В. Волкан та Н. Келлерман¹¹²².

Соціологічно орієнтований підхід реалізують Дж. Александер, А. Кюнер, М. Бруннер, П. Штомпка, О. Каменських. Ці вчені роблять акцент на травмі, що об'єднує, пов'язує людей спільною пережитою бідою, робить сильнішими та ціліснішими як спільність. «Національна трагедія була і є важливим чинником національної ідентичності. Французький культуролог Ернест Ренан свого часу сказав, що історичні травми більше можуть об'єднувати суспільство, ніж історичний тріумф»¹¹²³.

Незважаючи на те, психологічна чи соціологічно орієнтована концепція розробляється, вчені виділяють дві характерні ознаки колективної травми:

1) вона не обмежена в просторі (стосується як учасників травмуючих подій, так і решти суспільства);

2) вона розтягнута в часі (закріплюється в історичній пам'яті, зачіпає і ті покоління, які самі не були навіть свідками травмуючих подій).

Як зазначав О. Титар, «в 1990-2000-х роках стає зрозумілим, що індивідуальна травма також має і колективний вимір, всі ми як людство та народи пов'язані спільним пережитим досвідом»¹¹²⁴. Причому цей досвід може по-різному впливати на спільноти. Якщо суспільство не впоралося з колективною травмою, вона може негативно позначитися на психіці нащадків і через кілька поколінь. Якщо ж навпаки – колективна травма «перестає бути травмою, а стає історією, міфологією творами мистецтва»¹¹²⁵. Таким чином, завдання сучасного українського педагога – допомогти своїм учням впоратися з нашою колективною травмою війни. Вельми перспективно робити це засобами патріотичного виховання.

Мета статті – проаналізувати особливості колективної травми сучасної війни в українському соціумі й визначити перспективи її подолання в контексті патріотичного виховання учнів.

Сучасне патріотичне виховання закладах освіти в Україні передбачає, перш за все, формування в дітей та молоді відповідального ставлення до того, що відбувається з Батьківщиною, що включає «розвиток любові до своєї країни, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальності за природу; потребу зробити свій внесок у долю Батьківщини; прагнення праці на благо рідної країни, її народу»¹¹²⁶. Відповідно, І. Устименко цілком доцільно наголошує на тому, що війна росії в Україні, і повномасштабне вторгнення зокрема, спричинила до перегляду самих основ української педагогіки, вивела «на якісно новий рівень уявлення про патріотичне виховання як педагогічну категорію, яка нині переживає оновлення»¹¹²⁷. Я. Марченко вказує на потребу глибинного переосмислення тої виховної роботи, котра здійснювалася в закладах освіти досі, а також розроблення цілої системи для «посилення патріотичного виховання дітей та

¹¹²² Volkan, V. (1997) Bloodlines: from ethnic pride to ethnic terrorism. New York: Farrar, Straus and Giroux. 280 p.

Kellermann, N. (2000) Transmission of Holocaust Trauma. National Israeli Center for Psychosocial Support of Survivors of the Holocaust and the Second Generation.

¹¹²³ Додонова, В. (2022) Історична травма як чинник формування національної ідентичності. Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди) зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 10-11 листопада 2022 р. – К., 2022. – 395 с., с. 16.

¹¹²⁴ Титар, О. (2022) Травма війни та філософсько-психологічні проблеми сучасності. Збірник тез міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки – 2022 в Україні (м. Київ, 24 травня 2022 року). С. 237.

¹¹²⁵ Горностай П. (2012) Колективна травма та групова ідентичність. Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Т. 2. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості. К. С. 92.

¹¹²⁶ Марченко, Я. (2022) Виховання патріотизму в дітей як актуальна проблема сучасного виховання. Інструментарій виховання в сучасних закладах освіти: реалізація творчих і соціально значущих програм, проєктів: зб. матер. наук.-практ. конф. Київ. С. 102.

¹¹²⁷ Устименко, І. (2022) Патріотичне виховання учнівської молоді, окреслене війною. Педагогічний вісник. № 1-2. С. 29.

молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей»¹¹²⁸. Таким чином, можна відзначити дві тенденції:

1) потребу чіткіше сфокусуватися на патріотичному вихованні малих та юних українців;

2) необхідність переглянути основні підходи до такої діяльності.

Вважаємо, що залучення елементів психоаналізу (котрі стосуються колективної травми й подолання її наслідків) зможе у перспективі задовольнити обидві.

П. Горностай¹¹²⁹ пише про фактори, які дають можливість визначити рівень завданої колективною травмою шкоди для суспільства:

1. *Масштаб, сила травматизації*¹¹³⁰ – фактор, що репрезентує негативну значущість подій, тобто, саму кількість травмованих. Повномасштабне вторгнення росіян, безумовно, безпрецедентне за цією ознакою.

2. *Рівень несправедливості (порушеної справедливості) під час травматизації*¹¹³¹ – фактор, який ілюструє глибинне сприйняття «неправильності» того, що сталося. Наші герої, котрі загинули на фронті, принаймні, йшли на цей ризик свідомо. А от смерті цивільного населення від обстрілів рашистів, катування окупантами мирних людей – величезна несправедливість і наші діти теж гостро її відчувають.

3. *Неможливість або нездатність протистояти травмувальній силі, пасивність жертви*¹¹³² – фактор, котрий ідентифікує вимушену недієздатність, непротилежну злу як дуже потужне джерело травматизації. Якраз він трохи послабив сьогодні свій вплив. Причина – героїчний спротив наших ЗСУ, всього українського народу. Хоча б те, як ми після кожного обстрілу «донатимо на помсту».

4. *Неможливість (нездатність) емоційного відреагування постраждалими, що залишилися живими, та їхніми нащадками*¹¹³³ – фактор, що вказує на проблемність вільно й відкрито тужити, сумувати, страждати, переживаючи трагедію. Свідомо чи ні, але українці вже зменшують тиск цього фактора. Адже «по гарячих слідах» відбувається ритуалізація трагічних подій (відкрите горювання, створення меморіалів, опис у творах мистецтва тощо).

П. Горностай¹¹³⁴ також писав про механізми, за допомогою яких група захищається від руйнівної дії колективних травм. Прикметно, що групою у цьому контексті вчений вважав як суспільство в цілому (чи значну його частину), так і невелику кількість осіб (наприклад, клас). Не всі захисні механізми однаково добре діють:

1) *сублімація* – «творче опрацювання травми, колективне переживання травматичних подій, перетворення травми на історію, міф, витвір мистецтва»¹¹³⁵ – найдосконаліший і «найбільш рекомендований»;

2) *раціоналізація* – «раціональне «виправдовування» травми, пояснення її істотними реальними чи надуманими причинами»¹¹³⁶ – значно менш ефективний; не варто шукати раціональних причин російської агресії;

3) *витіснення* – «переміщення травматичної інформації, яку неможливо прийняти, з колективної свідомості у групове несвідоме, що характерне для травми жертви»¹¹³⁷ – наші ЗСУ роблять усе, щоб такий механізм цього разу не знадобився;

¹¹²⁸ Марченко, Я. (2022) Виховання патріотизму в дітей як актуальна проблема сучасного виховання. Інструментарій виховання в сучасних закладах освіти: реалізація творчих і соціально значущих програм, проєктів: зб. матер. наук.-практ. конф. Київ. С. 102.

¹¹²⁹ Горностай П. (2012) Колективна травма та групова ідентичність. Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Т. 2. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості. К. С. 89-95.

¹¹³⁰ Там само, с. 90.

¹¹³¹ Там само.

¹¹³² Там само.

¹¹³³ Там само.

¹¹³⁴ Горностай П. (2019) Групові захисні механізми як форма реагування на колективні травми. Проблеми політичної психології. 22 (1). С. 89-114.

¹¹³⁵ Там само, с. 101

¹¹³⁶ Там само.

4) *регресія* – «повернення до ранніх історичних форм розвитку групи, примітивізація картини світу, використання інфантильних способів групової поведінки»¹¹³⁸ – цей механізм наше суспільство уже застосовувало на виборах у 2019 році («лиш би хтось новий», «хоча б посміємося»), зараз усе більше лідерів думок говорять про те, що пора це «переростати»;

5) *заперечення* – «категорична відмова приймати деякі неприємні факти, які, проте, можуть частково усвідомлюватися»¹¹³⁹ – така поведінка буває характерна для деяких українців, що виїхали за кордон, та навіть для самих росіян, активні ж члени нашого суспільства наголошують на тому, що важливо «називати все своїми іменами»;

б) *проекція* – «зняття напруженості в групі шляхом спрямування негативної емоційної енергії на інших соціальних суб'єктів»¹¹⁴⁰ – на жаль, дуже часто ми агресуємо «на своїх» (з приводу мовного питання, волонтерства, виїздів за кордон, діяльності військкоматів та ін.);

7) *проективна ідентифікація* – «приписування іншим власних негативних рис»¹¹⁴¹ – це частіше характерно для наших ворогів, котрі всіх, хто бореться, звинувачують у фашизмі, нацизмі тощо;

8) *приседнання до агресора* – «співчутливе ставлення до агресора, спроба співпрацювати з ним»¹¹⁴² – до цієї категорії належать наші колаборанти та «ждуни рускага міра», завдяки такому механізму вони умовно переходять з категорії «жертви» в категорію «агресора», що є для них менш травматичним.

Зрозуміло, що члени українського суспільства (свідомо чи ні) вже обрали для себе певні стратегії боротьби з колективною травмою війни. Серед них є не надто вартісні, як приседнання до агресора, проекція, заперечення, регресія, витіснення. Водночас, більша частина свідомих громадян якоюсь мірою реалізують механізм сублімації, що є найкращим варіантом з-поміж доступних нам: «сублімація є продуктивним засобом розв'язання проблем, пов'язаних з колективною травмою, оскільки пасивні та агресивні стратегії поведінки у випадку травмування нездатні усунути джерело травматизації. Вони так чи інакше лише зменшують силу травматичної дії на соціально-психологічному рівні (полегшують її емоційне переживання), але не сприяють реальній трансформації травми у прийнятний історичний досвід»¹¹⁴³.

Як це реалізується на практиці? Через різноманітні форми ритуалізації:

1. *Трансформація болісних переживань у різні форми та види мистецтва* (героїчний епос, художня література, скульптура, образотворче мистецтво тощо). Так відбувається зцілення від колективної травми – через оплакування, описування подвигів.

2. *«Віддавання належного» жертвам травматичних подій засобами колективних ритуалів* (публічні обговорення (круглі столи, дискусії, конференції), відзначення днів пам'яті, оголошення загальнонаціонального трауру, колективні молитви, навіть покладення квітів на місце трагедії тощо). Це сприяє усвідомленому контакту групи з негативною інформацією і допомагає безпечно її обговорювати, формуючи з жахливого досвіду ціннісний наратив.

3. *Фіксація справедливості-несправедливості певних подій, причому не тільки на загальнонаціональному, але й на міжнародному рівні* (публічне оголошення росії державою-терористом, створення міжнародного трибуналу для путіна та інших військових злочинців). Як і Нюрнберзький процес, такі дії, що повністю відповідають міжнародному законодавству, наймовірно значимі та знакові. Вони дають можливість назвати відповідальних за злочини публічно, перед усім світом, покарати винних.

---

¹¹³⁷ Там само.

¹¹³⁸ Там само.

¹¹³⁹ Там само.

¹¹⁴⁰ Там само.

¹¹⁴¹ Там само, с. 102.

¹¹⁴² Там само.

¹¹⁴³ Там само.

Колективні травми, як і індивідуальні, важливо обговорювати. Це не завжди легко. Адже важкий досвід складно прийняти. Відомо, що психотравма (як індивідуальна, так і колективна) має тілесні наслідки. До них належать, зокрема, психосоматичні розлади. Ж.-Ф. Лютар наголошував, що «тіло відіграє роль безпосередньої «поверхні для карбування», внаслідок чого травмуючий досвід не підлягає вербалізації»¹¹⁴⁴.

Тому В. Додонова вважає, що «першим кроком на шляху соціальної терапії історичних травм має стати їх наративізація, тобто виведення колективного травматичного досвіду зі стану «мовчання та забуття» та вплетіння його в історичний наратив»¹¹⁴⁵. Дослідниця називає колективну травму психологічною, етичною та ідеологічною проблемою. Адже часто саме з них формуються нові дискурси. «Слід повернути національний наратив України в центр міжнародних дебатів, нагадуючи західним лідерам про необхідність захищати цінності, які є підґрунтям їхніх суспільств»¹¹⁴⁶.

Необхідно зазначити, що, попри абсолютне домінування в нинішньому українському суспільстві колективної травми війни, вона не «стирає» тих, які були до неї. Як слушно вказує М. Александрова¹¹⁴⁷, для українці характерно сприймати історію свого народу як перелік травм минулого. Учена називає колективні травми ХХ століття: Перша світова війна, громадянська війна, колективізація і депортації, голодомор 1932-1933 рр., Великий терор, Друга світова війна, голодомор 1947 р., Чорнобильська катастрофа. Услід за нею, Л. Климчук¹¹⁴⁸ вважає травматогенними велику частину подальших подій (зокрема, в наступному, ХХІ столітті): Революція на граніті, проголошення незалежності України, економічна криза, Помаранчева революція, Євромайдан 2013-2014 рр., анексія Криму, війна з росією.

Кожен із перелічених періодів здійснював свій психотравмуючий вплив, який «надбудовувався над попереднім»¹¹⁴⁹. Тобто, організовуючи якісь заходи, призначені сублімувати колективну травму від російської збройної агресії, ми не повинні забувати про інші періоди нашої історії – попередні травми. Саме тому зараз настільки активізувався інтерес до минулого народу. І стало настільки важливим відзначення пам'ятних дат, переосмислення багатьох подій. «Для сучасних українців історична травма виступає як мобілізаційний ресурс об'єднання соціуму на основі спільних культурних цінностей, як маркер ідентичності»¹¹⁵⁰. І це не випадково. Кожній людині потрібно знайти відповіді на запитання «Хто я?», «Куди і з ким мені йти?». Особистість – соціальна характеристика індивіда. Кожному з нас важливо відчувати спорідненість з іншими. Величезна частина цього припадає якраз на національну ідентичність – «індивідуальне й колективне відчуття належності до певної національної спільноти, ототожнення з її символами, цінностями, культурою, історією, територією, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами»¹¹⁵¹. Як не парадоксально, саме колективна травма може зробити

¹¹⁴⁴ Ассман, А. (2012) Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ: Ніка-Центр. 440 с.

¹¹⁴⁵ Додонова, В. (2022) Історична травма як чинник формування національної ідентичності. Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди) зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 10-11 листопада 2022 р. С. 20.

¹¹⁴⁶ Там само, с. 21.

¹¹⁴⁷ Александрова, М. (2015) Соціокультурні трансформації сучасної України крізь призму поняття травми. Культура України. Випуск 48. С. 206-217.

¹¹⁴⁸ Климчук, Л. (2020) Деякі аспекти національної ідентичності українців крізь призму концепту соціокультурної травми П'єтра Штомпки. Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць. Київ: КВІЦ. С. 142-146.

¹¹⁴⁹ Суший, О. (2014) Проблема колективної травми в українському соціумі та пошук стратегій її опанування. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Випуск 6 (74). С. 22.

¹¹⁵⁰ Додонова, В. (2022) Історична травма як чинник формування національної ідентичності. Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди) зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 10-11 листопада 2022 р. С. 20.

¹¹⁵¹ Горностаї П. (2012) Колективна травма та групова ідентичність. Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Т. 2. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості. К. С. 93.

народ, націю сильнішими. Адже відчуття спільності історичної долі, нехай і жахливої, скріплює й мобілізує. «Коллективна травма може породжувати й конструктивні тенденції, однією з яких є консолідація групи»¹¹⁵². Незважаючи на весь той жах, через який ми зараз проходимо, українці давно не були настільки об'єднані, мотивовані й сильні. І на цих двох аспектах – ритуалізації втрат (створення нового епосу) й консолідації нації – педагоги повинні наголошувати, спиратися на них під час організації патріотичного виховання.

Напад росії, жахи війни та колективна травма, якої це все завдало, змусили більшість українців переглянути свої погляди на патріотичне виховання. Небайдужі громадяни (серед них – учителі) почали наголошувати на цих змінах. «В реалізації патріотичного виховання потрібні нові концептуальні підходи, передусім усвідомлення того, що формування патріотизму у молодих людей не може займати другорядне місце або бути предметом спекуляцій»¹¹⁵³. Дослідники (Г. Гуменюк, Т. Завгородня, В. Кремень, Н. Ничкало, Ю. Руденко, М. Чепіль та ін.) акцентують увагу на вихованні патріотів, які здатні виконати обов'язок перед українським народом, вірити в Батьківщину, забезпечити їй повагу цивілізованого світу. «Справжній патріот не обмежується пасивною любов'ю до Батьківщини, він активно захищає державу, примножує її багатства, працює для свого народу»¹¹⁵⁴.

Якраз патріотичному вихованню, котре ґрунтується на «пропрацьовуванні» колективної травми війни шляхом ритуалізації, присвячено діяльність освітнього волонтерського проєкту «Патріотичні й небайдужі». Його було засновано групою однодумців у місті Тернопіль в жовтні 2021 року. До повномасштабного вторгнення, але війна з росією (на Донбасі) тривала уже сім років. Проєкт об'єднав активних громадян різних професій (педагогів, психологів, військових, волонтерів, ветеранів тощо), які серйозно хвилювалися через певний занепад, стагнацію процесу патріотичного виховання дітей та молоді. Учасники проєкту розуміли небезпеку російської агресії – не лише збройної, але й культурної. І дуже переймалися тим, що значна частина суспільства (серед них і представники влади) не приділяли достатньої уваги цій проблемі. Більше того – воліли робити вигляд, нічого особливого не відбувається. Це проявлялося, зокрема, в замовчуванні війни на Донбасі (з 2014 року), анексії Криму, а також у толеруванні негативного ставлення до українських військових, ветеранів, інвалідів війни.

Мета проєкту формулювалася так: «Вести роз'яснювально-інформаційну діяльність серед школярів і студентів стосовно ситуації в країні, яка безпосередньо їх стосується (війна, волонтерство, безпека). Сформувані у свідомості учнів позитивний образ українського воїна, героя-захисника»¹¹⁵⁵. До проєкту, зокрема, приєдналися: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (кафедра педагогіки та менеджменту освіти, Центр педагогічного консалтингу); Відділ Міністерства у справах ветеранів у Тернопільській області; волонтерський Центр психологічної допомоги бійцям та членам їхніх родин «Крок назустріч». Робота проєкту з дня його «запуску» велася за такими принципами:

- 1) пропонувати дітям та молоді правдиву об'єктивну інформацію про події в Україні, історію народу й нації;
- 2) організовувати заходи, беручи до уваги вік та рівень патріотичної свідомості цільової аудиторії;
- 3) звертати особливу увагу на причинно-наслідкові зв'язки останніх подій (спершу – Майдан; потім – «кримнаш»; далі – війна);

¹¹⁵² Горностаї, П. (2018). Коллективна травма як проблема соціальної та політичної психології. Проблеми політичної психології, 21 (1). С. 60.

¹¹⁵³ Кульчицький, В. (2014) Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород: Говерла. Вип. 30. С. 78.

¹¹⁵⁴ Ковба, М. (2022) Сутність поняття «Патріотичне виховання». The 3rd International scientific and practical conference "Eurasian scientific discussions" (April 10-12, 2022) Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. С. 123.

¹¹⁵⁵ Сеньовська, Н. (2021) «Патріотичні й небайдужі»: презентаційні матеріали.

4) реалізовувати індивідуальний підхід у роботі (це стосується як взаємодії з дітьми та молоддю, так і місця і ролі кожного учасника проєкту).

Структура освітнього волонтерського проєкту «Патріотичні й небайдужі» передбачала функціонування та взаємодію п'яти підрозділів, котрі співпрацюють із закладами середньої та вищої освіти:

1. *Керівники та координатори.* До функцій цього підрозділу, цілком очевидно, належить організація зв'язку між учасниками, координація їхніх зусиль для ефективнішої взаємодії, власне, керівництво та співпраця зі ЗМІ. Серед основних завдань – візити у заклади освіти з метою домовитися про спільні заходи, переговори про презентації у ЗМІ, взаємодія з різними офіційними особами, громадськими організаціями.

2. *Ветерани та волонтери.* Цей підрозділ виконує функції «контактного бюро» для бійців, волонтерів та ветеранів війни, котрі хочуть брати участь в діяльності проєкту. Його завданнями є підтримання контактів із зацікавленими особами, їх участі в опитуваннях, підготовці та організації заходів для дітей та молоді, ЗМІ.

3. *Методисти.* Функціями цього підрозділу є спільна з психологами та педагогами організація консультацій, розробка методичних матеріалів (патріотичне виховання, взаємодія з особами, що були на війні тощо). Завдання передбачають опитування педагогічних працівників, проведення вебінарів та лекцій для колективів закладів освіти, підготовку до друку відповідних методичних рекомендацій.

4. *Психологи.* Функції цього підрозділу забезпечують розуміння ключових проблем сучасного патріотичного виховання (зокрема, тих, що стосуються трактування російсько-української війни) всіма особами, яких об'єднав проєкт. Завданнями, відповідно, є корегування взаємодії між воїнами, педагогами, здобувачами освіти, підготовка відповідних брошур і poradників.

5. *Група соціологічних досліджень.* Цей підрозділ виконує завдання збору та узагальнення інформації про учасників проєкту (маються на увазі як організатори, так і заклади освіти), їхні проблеми, потреби та найвідповідніші форми взаємодії. Завдання передбачають опитування різних груп (педагогів, здобувачів освіти, ветеранів), складання маршрутів поїздок, формування бази контактних даних тощо.

Серед здобутків проєкту впродовж першого півріччя його функціонування (до повномасштабного вторгнення) можна виділити такі:

1) підготовка і проведення трьох тематичних блоків лекцій-презентацій, причому розроблялися варіанти для дітей та молоді різного віку («14 жовтня: «свято хлопчиків», чи день Захисників і Захисниць»; «Чому ми святкуємо День Гідності та Свободи»; «Євромайдан: 8 слів, 8 пісень, море подій»);

2) організації вебінарів для педагогічних працівників і підготовка відеоматеріалів на актуальні тоді теми («Як казати дітям про війну»; «Як спілкуватися з ветеранами»);

3) проведення опитування для вчителів й анкетування для учнів стосовно трактування ключових подій новітньої історії України (про Майдани і російсько-українську війну).

Навряд чи викличе здивування той факт, що після повномасштабного вторгнення росіян 24 лютого 2022 року робота проєкту трансформувалася і багато видів діяльності довелося тимчасово згорнути, адже учасники переважно воюють чи волонтерять.

Однак, проблема патріотичного виховання дітей та молоді залишається актуальною, як ніколи. Завдяки тому, що Тернопільська область – умовно безпечний тилловий регіон, що не був окупований росіянами, заклади освіти розпочали новий 2022-2023 навчальний рік у змішаному форматі (очно та дистанційно). І ті учасники проєкту, які не брали безпосередньої участі у військових діях, отримали можливість продовжити свою діяльність. Впродовж цього навчального року було здійснено:

1) проведення тематичного блоку лекцій-презентацій для дітей та молоді різного віку на тему «Міфи, які нас тримають»;

2) розроблено тематичні блоки лекцій-презентацій, котрі заплановано провести цього і наступного навчального року («Гендерна проблематика у воєнний час», «Сучасний

героїчний епос: як долучитися до його формування», «Митці «Кевларового ліфона», «Три українські революції кінця ХХ – початку ХХІ століття»; «Чорнобиль їх не навчив»);

3) підготовлено до друку методичні матеріали для педагогів та батьків («Патріотичне виховання: перезавантаження»; «Ключові питання про колективну травму війни: що ми можемо зробити просто зараз»).

Упродовж 2021-2022 та 2022-2023 навчальних років партнерами проєкту були заклади загальної середньої (№ 6, 10, 11, 14, 16, 24, 28, 29) та вищої освіти (Тернопільський кооперативний фаховий коледж, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка) міста Тернопіль. У перспективі планується розширити взаємодію на інші заклади освіти міста та області.

Таким чином, як у межах діяльності спеціальних освітніх проєктів, спрямованих на патріотичне виховання дітей та молоді, так і в роботі кожного конкретного педагога можна знаходити можливості для подолання наслідків колективної травми сучасної війни. Учителі можуть допомогти учням частково впоратися з нею, вдаючись до різноманітних форм ритуалізації: через залучення до різних видів мистецтва, участі в колективних заходах, присвячених травматичним подіям, вшануванню українських героїв. Так діти зможуть відчувати себе частиною консолідованої спільноти. А наш спільний трагічний досвід стане частиною народного епосу, який вивчатимуть нащадки у вільній незалежній Україні.

Література:

1. АЛЕКСАНДРОВА, М. (2015) Соціокультурні трансформації сучасної України крізь призму поняття травми. *Культура України*. Випуск 48. С. 206-217.
2. АССМАН, А. (2012) Простори спогаду. *Форми та трансформації культурної пам'яті*. Київ: Ніка-Центр. 440 с.
3. ГОРНОСТАЙ П. (2012) Колективна травма та групова ідентичність. *Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп*. Т. 2. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості. К. С. 89-95. Available online: <http://gorn.kiev.ua/Gorn2012-3.pdf>.
4. ГОРНОСТАЙ, П. (2018). Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*, 21 (1), С. 54-68. Available online: <https://doi.org/10.33120/poppp-Vol21-Year2018-5>.
5. ГОРНОСТАЙ П. (2019) Групові захисні механізми як форма реагування на колективні травми. *Проблеми політичної психології*. 22 (1). С. 89-114. Available online: <https://doi.org/10.33120/poppp-Vol22-Year2019-27>.
6. ДОДОНОВА, В. (2022) Історична травма як чинник формування національної ідентичності. *Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди)* зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 10-11 листопада 2022 р. С. 16-22.
7. КЛИМЧУК, Л. (2020) Деякі аспекти національної ідентичності українців крізь призму концепту соціокультурної травми Піотра Штомпки. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць*. Київ: КВІЦ, С. 142-146.
8. КОВБА, М. (2022) Сутність поняття «Патріотичне виховання». *The 3rd International scientific and practical conference «Eurasian scientific discussions» (April 10-12, 2022)* Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. С. 121-125.
9. КУЛЬЧИЦЬКИЙ, В. (2014) Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород: Говерла. Вип. 30. С. 76-78.
10. МАРЧЕНКО, Я. (2022) Виховання патріотизму в дітей як актуальна проблема сучасного виховання. *Інструментарій виховання в сучасних закладах освіти: реалізація творчих і соціально значущих програм, проєктів* : зб. матер. наук.-практ. конф. Київ. С. 101-106. Available online:

- <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/Zbirnyk-tez-konf.-28.04.2022.pdf#page=101>.
11. СЕНЬОВСЬКА, Н. (2021) «Патріотичні й небайдужі»: презентаційні матеріали. Available online: <https://cutt.ly/09FzKv4>.
  12. СУШИЙ, О. (2014) Проблема колективної травми в українському соціумі та пошук стратегій її опанування. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Випуск 6 (74). С. 22.
  13. ТИТАР, О. (2022) Травма війни та філософсько-психологічні проблеми сучасності. Збірник тез міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки – 2022 в Україні (м. Київ, 24 травня 2022 року). С. 237-238.
  14. УСАТЕНКО, І. (2016) Історична травма: соціально-культурне явище чи новий метанаратив? Історичні і політологічні дослідження. Спеціальний випуск. Вінниця. С. 89-96.
  15. УСТИМЕНКО, І. (2022) Патріотичне виховання учнівської молоді, окреслене війною. Педагогічний вісник. № 1-2. С. 26-29. Available online: <https://cutt.ly/G9Fz74R>.
  16. KELLERMANN, N. (2000) Transmission of Holocaust Trauma. National Israeli Center for Psychosocial Support of Survivors of the Holocaust and the Second Generation. Available online: <http://peterfelix.tripod.com/home/trans.htm>.
  17. VOLKAN, V. (1997) Bloodlines: from ethnic pride to ethnic terrorism. New York: Farrar, Straus and Giroux. 280 p.

2.21. Maryna Omelchenko – Doctor in Psychology, Associate Professor, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine

Inna Svitlychna – Teacher-Organizer, Kramatorsk Special Secondary School – Boarding School of I-II degrees № 18 of Donetsk Regional, Kramatorsk, Ukraine

2.22. Tetiana Petrova – PhD in Philology, Associate Professor, State Biotechnological University, Kharkiv, Ukraine

2.23. Nataliia Saiko – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National University “Yuri Kondrautyuk Poltava Polytechnic”, Poltava, Ukraine

Tetiana Borsuk – PhD Student, National University “Yuri Kondrautyuk Poltava Polytechnic”, Poltava, Ukraine

Serhii Diachenko – Master of Social Pedagogic, Teacher, Secondary School #30 Poltava City, Poltava, Ukraine

2.24. Nadiia Senovska – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine

Iryna Nestaiko – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine

2.25. Iryna Trunova – PhD Student, Khmelnytskyi Academic Regional Puppet Theater, Khmelnytskyi, Ukraine

2.26. Iryna Shymkova – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Svitlana Tsvilyk – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Vitalii Hlukhaniuk – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Part 3. FEATURES OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN PROFESSIONAL EDUCATION

3.1. Iryna Bardus – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine

Sergii Kovachov – Researcher, Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine

Yana Suchikova – Doctor of Technical Sciences, Professor, Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine

3.2. Sergiy Tsviliy – PhD in Economics, Associate Professor, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zaporizhzhia, Ukraine

Darya Gurova – PhD in Geography, Associate Professor, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zaporizhzhia, Ukraine

Olena Zhilko – PhD in Economics, Associate Professor, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zaporizhzhia, Ukraine

3.3. Oleksandr Yemets – PhD in Philology, Professor, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine